

IV. Člověk a nemoc [1991]

Všichni známe ze zkušenosti tzv. nesnesitelně zdravé lidi. Co nám na nich vlastně vadí? Je chyba skutečně na jejich straně (přesněji: je chyba už v samotném jejich zdraví)? Není tomu spíše tak, že jim jejich zdraví závidíme, že hledáme nějakou závadu na tom, co je pro nás nedostupné? Ostatně nejde jen o zdraví a nemoc, ale o protiklad snadného a lehkého života na jedné straně a životních svízeli a pohrom na straně druhé. Anebo také o život na výsluní bohatství a moci proti životu krušnému, strádajícímu a bezmocnému. Ve všech těchto případech a v mnoha podobných máme velmi zřetelný pocit, že na našem kritickém vidění lidí zdravých, úspěšných a bez nesnází žijících je něco hluboce pravdivého, ale zároveň víme, že se ocitáme v nebezpečí, že budeme mluvit o kyselých hroznech všude tam, kde jsou pro nás příliš vysoko.

Nietzsche v jednom fragmentu z pozůstalosti (z r. 1886) ironicky dovádí myšlenku, že nemoc dělá člověka lepším, do záměrně absurdních důsledků. Jeho logika není sice vždycky bezchybná a lze proti ní leccos namítat, ale jistě stojí vždycky za to ho pozorně vyslechnout. Chce totiž zesměšnit nesprávné pochopení vztahu mezi mravním statutem člověka a jeho nemocí, resp. zdravím. Klade otázku, zda opravdu panuje nějaký příčinný vztah mezi morálkou a nemocí, a říká vlastně právem, že pak by naše mravnost byla výrazem našeho fyziologického úpadku. Tak se pokouší celý vztah obrátit a poukázat na to, že člověk opravdu zdravý a silný atd. by pak byl eo ipso nemorální. Ukazuje se to na příkladech z dějin, kde opětovně dochází k tomu, že člověk dosahující zvláštní nádhery a moci okamžitě vykazuje náhlé nebezpečné a eruptivní příznaky toho, že to s (jeho) lidskostí jde špatnými cestami, a dodává: možná i tam, kde to chce vypadat jinak, jde jen o nedostatek odvahy nebo jemnosti v postupu, nedovedeme-li tu jít psychologicky do hloubky a prokázat, že i zde platí obecná věta, totiž že čím se nějaký člověk cítí zdravějším, silnějším, bohatším, úspěšnějším, podnikavějším, tím se stává „nemorálnější“. Sám Nietzsche označuje tuto myšlenku jako „peinlich“ a říká, že se jí nelze držet. Kdybychom ji však přece jenom na chvíli sledovali dál, museli bychom žasnout nad tím, kam do budoucnosti ukazuje. Nic by se pak na Zemi neukázalo jako nákladnější než právě to, oč se všemi silami snažíme, totiž zlidštění, „zlepšení“, rostoucí „civilizování“ člověka. Nic by se tak neprodrazilo jako ctnost: samou ctností bychom celou Zemi proměnili ve špitál a nejvyšší moudrostí by byla zásada „každý každému ošetřovatelem“. Ovšem, dodává ironicky Nietzsche, to bychom tu už měli onen tolik žádaný „mír na Zemi“! Ale pak by tu už nebylo žádného „potěšení jednoho z druhého“: tak málo by tu bylo krásy, bujarosti, odvahy, nebezpečí! Tak málo by bylo „děl“, kvůli nimž by se ještě vyplatilo žít na této Zemi! A už vůbec by nebylo žádných „činů“! Protože – a zde už jde o Nietzscheův hrubý omyl a vlastně sofisma – všechna opravdu velká díla a velké činy, na kterých stojí dějiny a které čas neodvalil stranou – což nerozumíme, že ve své hloubce byly nemorální, což to nebyly velké nemravnosti?

Nietzsche je velký provokatér; v něčem podstatném se podobá Kierkegaardovi, který ovšem pracoval „jemněji“, spíše jako svůdce nebo jako špión. Oba však svého čtenáře vedli k stejnému cíli, totiž aby se sám sobě odhalil v pravé podobě (pokud ovšem bude vůbec schopen se na sebe alespoň trochu kriticky podívat).

Nietzscheovi slouží provokativní formulace k tomu, aby každý zaujat jejich provokativností řekl nepozorně a neopatrně, co si vskutku myslí. A takového člověka má už chyceného. Proto si musíme dát pozor na své vlastní námitky mnohem víc než na chyby a sofismata Friedricha Nietzsche. On sám se totiž pojistil onou maličkou poznámkou o „příčinném svazku“ (sám považuje myšlenku příčinnosti za neplatný předsudek). Kdyby opravdu platilo, že nemoc, utrpení, chudoba, utlačenosť a bezmoc samy o sobě kultivovaly člověka a činily jej vskutku „lepším“, pak by se opravdu ideálem lidské společnosti mohl stát jeden obrovský špitál plný marodérů, invalidů a ubožáků všeho druhu. Jaspers přesvědčivě ukázal, že Nietzscheovy útoky proti křesťanství jsou v hloubce založeny křesťansky a že jeho kritiky vlastně nemíří na Ježíše, nýbrž na jeho parodii, která ovšem u křesťanů měla a dosud má takový úspěch, že zastiňuje samotného autentického Ježíše. Kdo chce proto kriticky rozpoznat Nietzscheovy omyly a vady, musí sám vstoupit do plného světla a kriticky se podívat na sebe.

Podíváme-li se pozorně na Ježíšovo horské kázání, můžeme všechna blahoslavenství rozdělit do dvou skupin. V první skupině jde o ty, kteří trpí nějakým nedostatkem, jsou chudí, hladoví, žíznící, potkávají se s protivenstvím a se zlořečením, a ve druhé skupině jsou uváděni ti, kdo nějak pozitivně reagují na svou situaci: jsou tiší, milosrdní, mají čisté srdce, milují pokoj. Nikde se nemluví o tom, že je třeba být chudý, hladovět a žíznit nebo vyhledávat protivenství a přivolávat na sebe kletby druhých lidí; zároveň však tu vidíme realismus, který nechce mírnost a mírumilovnost, čistotu srdce ani milosrdnost vydávat za univerzální recept na všechny nedostatky a neduhy společnosti. A zejména se tu nikde nemluví o tom, že by blahoslavenství bylo zaslíbeno také nemocným, i když jinde Ježíš zdůrazňuje, že právě nemocní potřebují lékaře, a sám hovoří o víře nejčastěji ve spojitosti s uzdravováním.

V každém případě však je blaženost zaslíbená vždy s ohledem na skutečnou nouzi a nedostatek, a vždy v souvislosti s jejich vyřešením a překonáním. I kdybychom mohli nemoc považovat za určitou formu nedostatku a nouze, pak bychom si snad směli představit, že zaslíbení by končilo: neboť oni uzdravení budou. Z ničeho nevyplývá, že by bylo něco pozitivního v samotném hladovění, vyprahnutí bez vody nebo jiném druhu utrpení, a proto z toho nemůžeme vyvozovat nic ani o údajné blahodárnosti chorob. Jediná pozitivní věc na nemoci spočívá v tom, že končí uzdravením (nebo že jím může skončit); pozitivnost se však týká jen uzdravení, nikoli nemoci, podobně jako pozitivnost není v hladovění, nýbrž v nasycení. Tak jako nasycení není přirozeným výsledkem hladovění, tak ani uzdravení nelze považovat za přirozený výsledek nemoci, i když se to tak nejčastěji jeví (říkáme, že lékař může jen napomáhat při uzdravování, hlavní úkol však spočívá na organismu samém). Tím se nemoc podstatně liší od jiné nouze, ať fyziologické nebo společenské; pomoci při uzdravení je jistě nesnadnější než napojit žíznivého nebo ukojit něčí hlad. Zvláště však může být někdy veškerá pomoc nemocnému marná, jde-li o nemoc smrtelnou, kdy všechny naše prostředky selhávají. Přesto vzkazuje Ježíš Janu Křtiteli po jeho uředlnících: Slepí vidí a kulhaví chodí, malomocní se čistí, hluší slyší, mrtví z mrtvých vstávají, a to nejen vedle toho, ale dokonce na prvním místě, ještě předtím, než je řečeno, že se chudým zvěstuje evangelium.

Člověk není (a nikdy nebyl) „dokonalá“ bytost, ale bytost konečná a od počátku nejrůznějšími způsoby omezená a omezovaná. Nemoci spadají nepochybně také pod kategorii nedokonalosti a nedostatkovosti člověka, ale bylo by asi hrubým omylem chtít si celou nedostatkovost od člověka nějak odmyslet. Gehlen dokonce charakterizoval člověka jako nedostatkovou bytost; to je sice poněkud sporné a potřebuje to ještě dalšího upřesnění (každá živá bytost, kterou známe, je přece nedostatková, i když každá jinak). Něco podstatného tím však je přece jenom postiženo, jakmile si uvědomíme, že nejde o samy vady a nedostatky, nýbrž o způsob, jakým se k nim člověk vztahuje a jak je zapojuje do svého života, nemůže-li je zvládnout nebo přemoci. Nedostatky samy samozřejmě nevedou k zlidštění, ale může k němu vést způsob, jak na ně reagujeme.